

'Het Van Abbe is geen Efteling' De toekomst van het museum: Ann Goldstein (Stedelijk) en Charles Esche (Van Abbe)

Hoe kunnen de musea van hedendaagse kunst voor zichzelf een nieuwe legitimiteit bevechten, nu alles wat abstract en vreemd is opzij geschoven wordt? Een gesprek met twee museumdirecteuren.

Marcel ten Hooven Beeld Roger Cremers

--	--	--

IN DEZELFDE WEEK dat de prestigieuze European Cultural Foundation hem onderscheidde voor zijn voortrekkersrol als museumdirecteur moest Charles Esche zich in de gemeenteraad van Eindhoven verweren tegen de kritiek dat het Van Abbemuseum ontoegankelijk en te weinig winstgevend programmeert. Op zijn collega in Amsterdam, Ann Goldstein, ontaardt zich het publieke ongenoegen over het langdurig gesloten Stedelijk Museum, dat sinds 2004 wegens renovatie en nieuwbouw een teruggetrokken bestaan in het culturele leven leidt. De onzichtbaarheid van het Stedelijk, waar Goldstein zelf als geen ander onder lijdt, levert haar in ongedurige media het verwijt op dat ook zij als museumdirecteur onzichtbaar is. Een directeur van een museum van hedendaagse kunst in Nederland doet het niet gauw goed. Misschien komt dat doordat de omstandigheden voor deze musea zelf ongunstig zijn. Het politieke klimaat wordt gedomineerd door een vijandige houding tegenover alles wat abstract, vreemd en subtiel is en zichzelf in de markt niet overeind houdt. Daarbij komt dat hedendaagse kunst niet meer dezelfde onbetwiste status heeft van kritische factor van de maatschappij als in de jaren zestig, zeventig van de vorige eeuw. In het Sheraton Hotel op Schiphol, vanwaar Esche die avond naar Milaan vliegt, spreek ik met de directeuren van het Van Abbe en het Stedelijk. Onderwerp is hoe de musea van hedendaagse kunst voor zichzelf een nieuwe legitimiteit kunnen bevechten. Ze kunnen zich voegen naar de eisen van de commercie door meer blockbusters, grote publiekstrekkers, te programmeren en van hun tentoonstellingen belevenissen te maken. Dat is de defensieve reactie, een keuze voor de comfort zone. De offensieve is dat de musea met zelfbewustzijn hun eigen identiteit in de strijd werpen als domein van experiment, rust en geduld, waar een bezoek een ontdekkingstocht is die inspanning vergt en aan het denken zet. Het argument is dat mensen daar in toenemende mate behoefte aan zullen hebben, als contrast met de instant bevrediging waarop andere cultuurdomeinen, zoals media, zich onder druk van de commercie steeds meer richten. Charles Esche steekt van wal: 'Inderdaad, de omgeving waarin musea voor hedendaagse kunst operen is veranderd, het politieke klimaat niet in de laatste plaats. Het zittende kabinet met zijn bezuinigingsprogramma voor de kunsten is een soort kristallisatiepunt van die verandering. Ik verwacht ook niet dat het in de naaste toekomst anders zal worden, ook niet als het kabinet valt. De omstandigheden van nu zijn niet louter afhankelijk van een specifieke regering, partij of beslissing. We moeten verder terug kijken, nog voorbij Fortuyn en de opkomst van het populisme. 1989 is een sleuteljaar, zou ik zeggen, met de val van de Muur, de opstand in China, de komst van internet en de overwinning van het liberalisme. Toen zijn op een breed vlak veranderingen in gang gezet, waarvan het optreden van Mark Rutte, Halbe Zijlstra en Geert Wilders een symptoom is en zeker niet de oorzaak. Hoe zou u die veranderingen omschrijven? Charles Esche: 'Ze hebben te maken met het beeld dat Nederland heeft van zijn positie in de wereld, als West-Europees land. Europa zit net als de rest van de westerse wereld verstrikt in een gewinningsproces dat mensen in grote onzekerheid heeft gestort. Het Westen is

zijn oude hegemonie kwijt. Het maakt nu deel uit van een globaal netwerk van economische en politieke relaties, waarin het soms de bovenliggende en dan weer de onderliggende partij is. Ik heb niet de indruk dat Europa, de oude democratieën in het bijzonder, zijn bevolking goed informeert over wat er op het spel staat, noch over wat dit proces van verschuivende krachtsverhoudingen teweegbrengt in de instituties van democratie en cultuur. Vandaar de uiterst conservatieve reactie waarvan we in deze tijd getuige zijn. Die komt erop neer dat als we alles nu maar zo'n beetje kunnen houden zoals het is we het nog wel even kunnen uitzingen. We weten stilletjes wel dat oude voorzieningen als de hypotheekrenteaftrek, de waardevervalende pensioenen en dergelijke eigenlijk niet meer houdbaar zijn, maar misschien kunnen we ze nog een paar jaar overeind houden. In dit soort overlevingsstrategieën wordt veel politieke energie gestoken, in de hoop nog even met dit systeem voort te sukkelen.'Wat is het verband tussen deze conservatieve reactie en de situatie waarin de musea verkeren?Esche: 'In zekere mate vertonen musea en andere culturele instituties dezelfde reflex. Ook de defensieve reacties op de cultuurbezuinigingen komen neer op de wens het nog even uit te zingen. Wat ik mis, zowel bij de cultuurinstituten zelf als in de politiek, is de bereidheid na te denken over het langetermijnperspectief, of over mogelijkheden waarop de cultuur zichzelf kan bedruipen. De stilte daarover is klaarblijkelijk een kenmerk van het veranderingsproces waarover we hier praten.'Ann Goldstein reageert: 'Jij roept terecht twijfels op over ons vermogen tot zelfreflectie en zelfkritiek. Wat ik meen te zien, als vreemdeling in West-Europa, is een paradigmawisseling, waarin een maatschappij met een hoge mate van collectieve zekerheidssystemen op haar einde loopt en met nieuwe onzekerheden moet leren omgaan. Ik ervaar dat des te intenser door mijn komst naar het Stedelijk, een gesloten museum waarin niets business as usual is. Ik moest van alles opnieuw leren begrijpen. Ik kwam hier naartoe met de bewondering die een Amerikaanse kunstliefhebber doorgaans koestert voor de Europese cultuur en het kunstklimaat hier. Daar, aan de andere kant van de oceaan, zijn ze jaloers op het respect dat de Europese regeringen de kunsten betonen door ze van overheidsgeld te voorzien. Maar het gras lijkt elders altijd groener.Tijdens mijn gewenningsproces, de periode waarin ik probeerde te begrijpen waarom het Stedelijk zo lang is gesloten en waarom dat mensen met woede vervult, ondervond ik hoe lang geleden het moet zijn dat mensen hier met onzekerheid moesten zien te leven. Een uitgebreid vangnetsysteem behoedt hen voor onverwachte risico's. Een ander, doorgaans de overheid, neemt die wel voor zijn rekening. Welnu, mensen missen het Stedelijk enorm en dat raakt me diep, want daaruit blijkt dat ze het als een gezamenlijk bezit beschouwen, maar waarom aanvaarden ze dan niet tegelijkertijd een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het museum? Bij zo'n gevoel van collectief bezit hoort toch ook een collectieve verantwoordelijkheid? Ik heb de indruk dat de mensen hier dat idee ontwend zijn.'MISSCHIEN hebben we een Amerikaanse nodig die ons dat voorhoudt. In uw vorige museum, het Museum of Contemporary Art in Los Angeles, hebt u in 2008 bijna een noodgedwongen sluiting meegemaakt, toen de geldschieters hun donaties stopten.Goldstein: 'In het heersende kunstklimaat staan echt wezenlijke verworvenheden in de museumwereld op het spel. Niets is voorgoed verzekerd van zijn voortbestaan. En weg is weg, vergeet dat niet. De musea voor hedendaagse kunst zullen dus met overtuigingskracht en geloof in eigen zaak hun bestaansrecht moeten onderstrepen, maar niet dan nadat ze zichzelf kritische vragen hebben gesteld. Het laatste wat ik wil is dat een soort ondergangsstemming ons in zijn greep krijgt, alsof het heelal op ons valt, want dan vallen er zeker besluiten die ons zullen gaan berouwen.'Esche: 'Door het succes van het sociale vangnet dat de overheid onder Nederland heeft uitgesponnen, konden de mensen de overlevingsmechanismen die ze ooit met elkaar in het leven hadden geroepen uitschakelen. Er was dat vangnet dat hun bescherming bood, wat ze ook deden. Dat

heeft naast het individualisme ook een vorm van cynisme in de hand gewerkt. Wat je ook tegen een ander zegt, hoe erg je hem ook bedondert, slecht kan dat voor jou persoonlijk niet uitpakken, want er is altijd wel een instantie die voor jou de scherven bij elkaar zal vegen. Daardoor komt de vraag naar verantwoordelijkheid simpelweg bij veel mensen niet op. Jij bent voor geen ander verantwoordelijk dan voor jezelf. De overheid zorgt voor de anderen. Vóór de maatschappij zich realiseert dat de overheid die verantwoordelijkheid niet langer meer aanvaardt, zal er nog wel het nodige aan waardevols verloren gaan, sociaal zowel als cultureel. Het zal op straat te zien zijn. Meer mensen in financiële nood, meer daklozen, meer werklozen. Het zal lijken op het Groot-Brittannië van Thatcher uit de jaren tachtig. Veel mensen zullen echt lijden. Dat zal voor de culturele sector niet anders zijn. Een somber perspectief, ook voor de musea. Esche: 'Dat hoeft niet! Ik ben niet somber, integendeel. Voor de kunsten komt het er nu op aan. Zij zijn voor de maatschappij belangrijker dan ooit, nu er zo veel in de gevarezone is beland. Het gevecht dat de musea voeren is betekenisvol en van vitaal belang.' Dit moet u toelichten. Esche: 'Het handelen van de musea in de afgelopen decennia werd gedomineerd door het groeimodel. Daarin voegden wij ons naar het overheersende kapitalistische patroon. Groei was goed, groei was de drijvende kracht. Groei in fysieke betekenis, maar ook in de omvang van de collectie, het aantal bezoekers, het aantal medewerkers. In uiterlijke zin was dat groeimodel zichtbaar in die steeds grotere gebouwen van het ene na het andere museum. Het Stedelijk is daarvan bij uitstek het voorbeeld, maar het Van Abbe evenzeer, evenals Boijmans Van Beuningen en het Groninger Museum. Het groeimodel wiegde de musea een beetje in slaap. Het leidde de aandacht af van de noodzaak dat musea permanent nadenken over hun eigen rol en hun sociale verantwoordelijkheid. Het Westen begint nu in te zien dat het kapitalistische groeimodel niet noodzakelijk goed voor ons is, als het al is vol te houden. West-Europa voelt zich zo langzamerhand oud, uitgeput. Dus we moeten nadenken over een maatschappij zonder groei of, beter nog, over een niet-fysieke vorm van groei, passend bij de volwassene die West-Europa nu is. Groei moet een andere betekenis krijgen. En dan is de reflectie die kunst daarover aan de samenleving kan bieden van grote betekenis. MET WAT kunnen musea bijdragen aan zo'n nieuw idee van groei? Esche: 'Met de eigen, waardevolle mogelijkheden die zij in huis hebben om het erfgoed van de moderniteit te doorgronden. Met de moderniteit bedoel ik dan de periode die achter ons ligt, de twintigste eeuw tot het jaar 1989, de periode waarin de grote politieke, sociale en militaire wendingen plaatsvonden. De moderniteit is een eigen denktraditie, een erfenis van het recente verleden, waarvan we kunnen leren, zoals we nog steeds wat opsteken van Aristoteles. De moderniteit kan ons wijzer maken over het menselijk gedrag, over abstractie, over de relatie tussen de kunstenaar en de maatschappij. Die kennis is wat Europa vanuit zijn kleine hoekje aan de wereld heeft te bieden. En daarin hebben de musea een cruciale, onmisbare rol.' Goldstein: 'Kunstmusea stellen mensen in staat in het verleden, het heden en de toekomst te kijken. De kunst in hun collecties geeft de musea die unieke eigenschap. In dit verband is een uitspraak van de Amerikaanse kunstenaar Lawrence Weiner een van mijn favoriete citaten: "Een kunstwerk stelt ons in staat onze plek onder de zon te heroverwegen." Naar mijn oordeel is het de verantwoordelijkheid van musea om mensen aan te moedigen dat soort vragen te stellen, zonder dat ze gebukt gaan onder de angst daardoor in verwarring te raken. Musea kunnen bij mensen de vaardigheden ontwikkelen om nieuwsgierig te durven zijn naar de wereld om hen heen.' De mate waarin musea in die taak slagen lijkt me een belangrijker criterium voor hun succes dan bezoekersaantallen en omzetcijfers. Esche: 'Een kernfunctie van het museum is de herinnering te conserveren en daarbij de ongemakkelijke, misschien zelfs schokkende of confronterende vragen te stellen. Zo fungeren musea mede als bron van ethiek. Makkelijk meetbaar is deze waarde niet, wél van groot belang voor de samenleving. Het probleem is dat dit

belang meestal pas op de lange duur blijkt. Tekenend is de tegengestelde relatie die technologie en kunst met het fenomeen tijd hebben. De eerste keer dat een kunstwerk aan het publiek wordt getoond is het nog bijna niks waard, eigenlijk alleen de verf en het doek of andere materiaalkosten. Met het verstrijken van de tijd wint een kunstwerk aan waarde, als het een goed werk is althans. Voor technologie geldt het omgekeerde. Een iPad of iPhone is het meest waard op het moment dat hij uitkomt. Wie wil nu een tien jaar oude Apple? De big bang is bij een technologisch product aan het begin en meteen daarna begint het langzame sterven. Wat we nu zien in de manier waarop de beleidsmakers het succes van musea beoordelen, aan de hand dus van bezoekcijfers en omzet, is dat zij de logica van de technologie in de wereld van de kunst introduceren. Dat wringt uiteraard, zeker als het om eigentijdse kunst gaat. Mijn conclusie is dat we toe moeten naar een financieringssysteem voor musea die uitgaat van die eigen waardelogica van de kunsten. Dat is nog een zwaar gevecht, nu we afhankelijk zijn van politici die geen ander waardesysteem dan het direct meetbare begrijpen.'Goldstein: 'Dat is een verschijnsel van deze tijd. Alles wat niet direct consumeerbaar is verkeert in een kwetsbare positie.'Esche: 'Het waardesysteem waarop Ann en ik doelen laat zich samenvatten in de woorden zelfreflectie, zelfkritiek. Dat zijn de methodes die mensen ter beschikking staan om zich de wereld anders voor te stellen dan ze nu is. Het belang van dat waardesysteem moge alleen al blijken uit het feit dat een democratie onmogelijk kan functioneren zonder dat mensen zich een voorstelling van een andere wereld kunnen maken. Dáárom was ik boos op het initiatief van de PVDA in Eindhoven om het expositiebeleid van het Van Abbe in de gemeenteraad ter discussie te stellen. Ik was niet boos omdat ze ons geld afhandig wilden maken, ik was boos omdat zij het museum zijn waardesysteem wilden afnemen. De PVDA leek het Van Abbe, zonder inachtneming van zijn geschiedenis, te willen omvormen tot een soort Efteling, die er wél in slaagt een miljoenenpubliek te bereiken. Ik ben verzet op de Efteling, daar niet van, maar zij zullen de eersten zijn om te erkennen dat het waardesysteem van de kunsten niet het hunne is.'Goldstein: 'Woorden kunnen schade aanrichten, zeker als het veiligheidsnet dat onder de Nederlandse samenleving was gespannen openscheurt. Dat zien we hier en nu gebeuren. Waarom hoop ik nu zo intens dat de mensen een hoger niveau van gezamenlijke verantwoordelijkheid bereiken? Omdat zo'n ontwikkeling de bodem kan leggen voor een filantropische cultuur, als alternatief voor de overheidssteun. Dat is the American way. Daarop is van alles aan te merken, weet ik uit ondervinding, maar de filantropische inslag is zonder meer waardevol.'Andrew Carnegie eindigde zijn Gospel According to Andrew Carnegie met de woorden: The man who dies rich dies in disgrace. Het is een verdienste om veel geld te verdienen, wilde hij maar zeggen, als je het tijdens je leven maar weer zinvol besteedt.Goldstein: 'De algemene idee in de VS is dat je ooit beloond zult worden door goed te doen. Ik hoop eraan te kunnen bijdragen die idee hier, in Nederland, tot meer leven te wekken en sommigen veronderstellen wellicht zelfs dat ik daarvoor naar Amsterdam ben gehaald. Maar zo'n cultuuromslag zal tijd vergen. Om dan zonder mankeren de bodem onder de kunsten weg te slaan, zoals het kabinet doet, is cynisch en meedogenloos.'Esche: 'Het economisch systeem produceert winst, overvloed. De vraag is welke bestemming die overvloed krijgt. Het kapitalisme zelf stelt die vraag niet. Winst is goed in zichzelf. Daarom is het kapitalisme alleen geïnteresseerd in innovaties om winst te kunnen blijven maken, niet in het doel van overvloed. In alle westerse samenlevingen is het tot dusver een vanzelfsprekendheid dat een deel van de overvloed naar de cultuur gaat. Dát dit gebeurt, is belangrijker dan hoe. Dat was al zo in middeleeuws Europa, dus waarom zou het nu anders zijn? De gedachte dat cultuur zelf overvloed genereert is evident onjuist. Anders belandt cultuur in het systeem van productie en winst maken, een wereld waarin zij teloor zal gaan. Daarom hebben de

musea naar mijn mening een eigen recht om een deel van de overvloed te vragen. Langs welke kanalen dat geld bij de kunsten terecht komt, via de overheidskas of via particuliere fondsen, doet aan dat recht op zichzelf niets af, hoezeer ik het ook zou toejuichen als het Van Abbe onafhankelijk van de overheid zou kunnen zijn. Zijn we bereid dat recht te handhaven en zo ja, hoe organiseren we het dan zo dat de mensen er weer een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor voelen?' Dat roept meteen de basale vraag op waarom kunst nodig is. Esche: 'Wat is de valuta van kunst? Van de economie weten we het, dat is de euro of de dollar, maar wat is de valuta van kunst? Dat is de verbeelding. De kunsten hebben directe politieke of sociale verantwoordelijkheid omdat de verbeelding vrij moet zijn. De kunstenaar moet eerst vrij kunnen denken, zonder gebonden te zijn aan grenzen, om nieuwe mogelijkheden los te laten in de wereld. Dat is uniek aan de kunst. Kunstenaars hebben daarbij een soort voorbeeldfunctie, in die zin dat ieder mens in staat moet zijn om zo vrij te denken. Voor een democratische cultuur is dat onontbeerlijk. Daarom moet de samenleving de kunst koesteren.' Goldstein: 'Kunst is het vermogen je te verbeelden dat de dingen anders kunnen. Kunst geeft ons gedachten en beelden waarvan we ons op eigen kracht geen voorstelling zouden kunnen maken. Dat is een grote, unieke gift aan ons, waarop we zuinig moeten zijn.' Esche: 'Kunst veredelt dus het leven. Het vergroot je levenskwaliteit doordat het je gevoel voor andere mensen vergroot en je gevoel voor de maatschappij. Kunst brengt je in dieper contact met anderen. Dat is toch een opwindende gedachte! Eenzaamheid, alleen op de wereld zijn, is een van de grootste straffen die een mens kan ondergaan. Daarom behoort eenzame opsluiting in de gevangenis tot het zwaarste regime. De zwaarste straf in het keizerrijk van de Moguls was verbanning naar Europa, dat vreselijke oord, waar je onder vreemden was die je niet kon verstaan. Alleen een autist kan dus verlangen naar een samenleving zonder kunst.' Goldstein: 'Ik val altijd terug op Weiners uitspraak over kunst die ons in staat stelt onze plek onder de zon te bezien. De ervaring die een kunstwerk je biedt helpt je verder in het denken over je leven en over de wereld om je heen.' U HEBT eens gezegd dat een museum niet alleen kunst toont, maar ook cultuur produceert. Goldstein: 'In zoverre dat een museum nieuwe denkbeelden, nieuwe kennis, nieuwe taal genereert, allemaal cultuurvormende elementen. Het museum kan ook als katalysator fungeren door kunstenaars opdrachten te verstrekken. Tegen die achtergrond bezien kun je musea kwalificeren als zaakwaarnemers van de kunsten. Dat is een zware verantwoordelijkheid, waarvan ze zich terdege bewust moeten zijn. Musea moeten voor hun eigen zaak staan en stevig voor zichzelf opkomen, zeker nu er zo'n gure wind is opgestoken. We vechten nu voor ons voortbestaan.' En wat is de specifieke verantwoordelijkheid van het Stedelijk? Goldstein: 'Wat dit instituut wil zijn is onlosmakelijk verbonden met de kernwaarden van een museum voor hedendaagse kunst in Amsterdam. Voor mij is het belangrijk dat het Stedelijk een open huis is, waar mensen worden aangemoedigd zichzelf te beproeven en zonder vooringenomenheid nieuwsgierig te zijn. Het Stedelijk moet zijn geschiedenis en zijn onschatbare collectie delen met zijn bezoekers. Die geschiedenis is uniek. Ik ken geen ander museum dat zozeer onder de huid van de mensen is gekropen. Velen, ook buiten Amsterdam en ook buiten Nederland, hebben een bijzondere, emotionele relatie met het Stedelijk. Ik vind dat heel bijzonder. Het museum heeft daarnaast een grote verantwoordelijkheid tegenover de stad Amsterdam en de stedelijke cultuur. Juist in deze tijd, nu zoveel culturele instellingen in hun voortbestaan worden bedreigd, moet het Stedelijk een goede collega zijn. Het mag zich niet veilig voelen terwijl collega-instituten als de Rijksakademie, de Ateliers, W139 hun bestaan niet zeker zijn. Het Stedelijk moet dus ook een brandpunt van solidariteit zijn. Mede daarom kan ik me zo goed inleven in de woede over de langdurige sluiting van het museum. Ik voel die woede zelf ook. Ik kan niet wachten tot de heropening.'